

Obraz Żydów w polskiej myśli historycznej okresu II Rzeczypospolitej Syntezy, parasyntezy i podręczniki dziejów ojczystych

Celem niniejszej rozprawy jest ukazanie wielowymiarowego obrazu Żydów zaprezentowanego w polskiej myśli historycznej lat 1918-1939. Głównym przedmiotem badań stały się syntezy, parasyntezy oraz podręczniki dziejów ojczystych, które wyszły spod pióra historyków polskich.

Cezurę czasową rozprawy doktorskiej wyznacza z jednej strony odzyskanie przez Polskę niepodległości, a z drugiej - wybuch II wojny światowej.

Konstrukcja pracy oparta została na układzie chronologiczno-problemowym. Wyjątek stanowi część poświęcona podręcznikom szkolnym w latach 30-tych XX wieku. Ze względu na występujące wówczas jednolite wzorce wychowawcze, wynikające z funkcjonowania wychowania państwowego, oraz spójność i jednolitość przekazywanych treści poszczególne prace zostały tam omówione w sposób problemowy. W niektórych przypadkach zastosowałam analizę ilościową, pozwalającą określić zakres zainteresowania omawianą tematyką.

W pierwszym rozdziale ukazałam obraz Żydów w syntezach, parasyntezach oraz podręcznikach szkolnych lat 1900-1914. W drugim z kolei przeanalizowałam syntezy i parasyntezy lat 1918-1939. Podzieliłam go na dwa podrozdziały. W pierwszej kolejności analizie poddane zostały opracowania ogólne i opracowania dziejów politycznych. Następnie w podrozdziale drugim omówiłam prace parasyntetyczne. Zaliczyłam do nich publikacje specjalistyczne, odnoszące się do poszczególnych dziedzin historii.

W trzecim rozdziale rozprawy omówiłam podręczniki historii ojczystej, które obowiązywały w okresie międzywojennym. W ramach tego rozdziału dokonałam podziału na prace opublikowane do reformy jędrzejewiczowskiej oraz te, które ukazały się w latach 1932-1939.

Analizie poddałam również ówczesne programy nauczania. W polu moich zainteresowań znalazły się także wypisy historyczne, będące uzupełnieniem do wiadomości podręcznikowych. Przy omawianiu podręczników uwzględniłam ich przeznaczenie (szkoła powszechna, gimnazjum, liceum).

Przedstawiając obraz społeczności żydowskiej w polskim piśmiennictwie historycznym lat 1918-1939, próbowałam przede wszystkim pokazać, w jakim stopniu interesowano się wtedy dziejami ludności żydowskiej w Polsce, jak postrzegano i oceniano jej rolę w dziejach ojczystych.

Po przeanalizowaniu syntez, parasyntez i podręczników dziejów ojczystych tego okresu stwierdzić należy, że w porównaniu z XIX wiekiem myśl historyczna okresu międzywojennego poświęcała więcej uwagi historii Żydów i ich roli w dziejach Polski, a zaprezentowany przez poszczególnych autorów obraz Żydów był dość zróżnicowany zarówno pod względem ilości prezentowanych wzmianek, jak i zawartych w nich treści. Przyglądając się syntezom z lat 1918-1939 można wnioskować, iż zaprezentowany w nich obraz był niewyczerpujący i w przeważającej części negatywny. Stosunkowo szerzej problematykę żydowską prezentowali autorzy prac, posiadający jednoznaczne poglądy narodowe, konserwatywne. Kierując swe opracowania do określonej grupy czytelników, nie unikali jaskrawych, skrajnie negatywnych opinii o roli Żydów w historii Polski.

Natomiast w analizowanych opracowaniach o charakterze specjalistycznym ilość wzmianek na temat Żydów była niewielka w stosunku do opracowań ogólnych dziejów Polski. Niemniej jednak ukazany przez autorów, reprezentujących poszczególne dziedziny nauki, obraz społeczności żydowskiej był pełniejszy i niewspółmiernie bardziej znaczący ze względu na szersze potraktowanie kwestii żydowskiej.

Autorzy opracowań pozapolitycznych w porównaniu do autorów syntez i parasyntez ogólnych dziejów Polski i dziejów politycznych prezentowali także kwestię żydowską w znacznie cieplejszych barwach. Podkreślali tolerancyjną postawę społeczeństwa polskiego, świadczącą o sympatii do narodu żydowskiego i zrozumieniu dla tradycji żydowskiej.

Przypatrując się stosunkowi autorów syntez i parasyntez do Żydów, należy stwierdzić, iż wpływał on przede wszystkim z poglądów politycznych. Przeważająca część wypowiedziadała się o społeczności żydowskiej umiarkowanie krytycznie.

Osobne miejsce zajmowały podręczniki do historii dziejów ojczystych. Na całokształt obrazu Żydów w Polsce wpływały w nich w sposób znaczący założenia ideologiczne, mające swoje odzwierciedlenie w programach nauczania. Autorzy opracowań podręcznikowych byli zobligowani ich wymogami.

W podręcznikach z lat 20-tych XX wieku więcej informacji o Żydach zawierały opracowania przeznaczone dla młodzieży gimnazjalnej niż adresowane do dzieci. Twórcy opracowań przeznaczonych dla szkół powszechnych nie wykazywali zazwyczaj większego zainteresowania mniejszością żydowską (pojawiały się często informacje stereotypowe), a nowe wydania powojennych podręczników dostarczały zazwyczaj mniej informacji o niej w porównaniu z analogicznymi pracami doby zaborowej.

Inaczej informacje o Żydach prezentowały podręczniki z lat trzydziestych. Ich autorzy częściej wypowiadali się na temat społeczności żydowskiej w podręcznikach dla szkół powszechnych. Prezentowany wówczas obraz społeczności żydowskiej wyróżniał się spójnością interpretacji wydarzeń, odnoszących się do historii Żydów na ziemiach polskich.

Na przestrzeni omawianych lat zaprezentowany obraz ewoluował: w latach 30-tych nacechowany był większą ilością pozytywnych, wyważonych informacji, co było też zgodne z ówczesną polityką państwa. W rezultacie w świadomości czytelników kształtował się bardziej pozytywny wizerunek Żydów.

Należy podkreślić, że ukazany obraz Żydów miał różne zabarwienie. Historycy ukazywali blaski i cienie ich przebywania na ziemiach polskich w przeszłości. W wypowiedziach nie brakowało niekiedy ostrej krytyki postępowania ludności żydowskiej, ale też pozytywnych jej ocen. W porównaniu do okresu przedwojennego autorzy częściej wskazywali na wartość tolerancji, emancypacji i asymilacji społeczności żydowskiej oraz widzieli potrzebę wspólnych działań narodu polskiego i żydowskiego na rzecz odrodzonego państwa polskiego.

Słowa kluczowe: historiografia, synteza, parasynteza, podręczniki, Żydzi,

II Rzeczpospolita